

Παπαφλέσσας (1788-1825) - Ο Λεωνίδας της Επανάστασης του 1821

«Θα πολεμήσω τον Ιμπραήμ και θα πεθάνω ή θα νικήσω...».

Παπαφλέσσας.

Ο Παπαφλέσσας ήταν κληρικός, πολιτικός, φλογερός κι ενθουσιώδης αγωνιστής, ήρωας αλλά και πρωτεργάτης της Ελληνικής Επανάστασης του 1821. Γεννήθηκε στην Πολιανή Μεσσηνίας το 1788 και ήταν το 28ο παιδί του Δημητρίου Φλέσσα και της Κωνσταντίνας Ανδροναίου, δευτέρας συζύγου του Δημητρίου. Το πραγματικό του όνομα ήταν Γεώργιος Φλέσσας.

Φοίτησε στη Σχολή Δημητσάνας, και μόνασε στο μοναστήρι της Παναγιάς της Βελανιδιάς, στην Καλαμάτα. Όταν χειροτονήθηκε ιερομόναχος έλαβε το εκκλησιαστικό όνομα Γρηγόριος (Γρηγόριος Φλέσσας, παπάς=Γρηγόριος Παπαφλέσσας). Εξαιτίας του χαρακτήρα του και επειδή ήρθε σε σύγκρουση με τους Τούρκους, εγκατέλειψε την Πελοπόννησο, απειλώντας (σύμφωνα με τα απομνημονεύματα Φωτάκου) *«Βρε κερατάδες Τούρκοι να πάτε πίσω εις τον αφέντην σας τον κερατά, να του ειπείτε ότι εγώ φεύγω δια την Πόλιν, και δεν θα γυρίσω πίσω απλούς καλόγηρος. Ή δεσπότης θα έλθω, ή πασάς».*

Μετάβη στην Ζάκυνθο, και αργότερα πήγε στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί χειροτονήθηκε αρχιμανδρίτης από τον πατριάρχη Γρηγόριο τον Ε΄ και έλαβε το εκκλησιαστικό οφίκιο του «Δικαίου», που σημαίνει αντιπρόσωπος του Πατριάρχη.

Θα πρέπει να σημειωθεί πάντως, πως ο ιδιωτικός βίος του Παπαφλέσσα, κάθε άλλο παρά συμβάδιζε με το σχήμα της ιεροσύνης, το οποίο τον περιέλαβε.

Κατηγορούνταν -και μάλλον όχι αβάσιμα- ως «έκδοτος στις ηδονές, με μανιώδη ροπή προς τον έκλυτο βίο», άσωτος, ασύδοτος, αλαζών, μέθυσος κι ότι γλεντοκοπούσε και ξόδευε στα φανερά με τις ερωμένες του προκαλώντας την κοινή γνώμη. Αργότερα, ο αγωνιστής Κανέλλος Δεληγιάννης, θα έλεγε χαρακτηριστικά: *«Ο Παπαφλέσσας, ένεκα της ασελγείας και της θηλυμανίας του κατήντησε το κατάστημα του υπουργείου του πορνοστάσιον και εσύναξεν όλους τους ασώτους και μπιριμπάντας και έπραττεν εις τους δυστυχείς κατοίκους τα μεγαλύτερα ανοσιουργήματα»*. Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός, αναφέρεται κι αυτός στον Παπαφλέσσα, μέσα από τα απομνημονεύματά του, με αρνητικό τρόπο, τόσο για τον ιδιωτικό βίο, όσο και για τις επαναστατικές του ενέργειες: *«Όθεν οι μεν Πελοποννήσιοι έμειναν εν αμηχανία περί του πρακτέου, βλέποντες το παράκαιρον και ανέτοιμον· ο δε Δικαίος, άνθρωπος απατεών και εξωλέστατος, περί μηδενός άλλου φροντίζων ειμή τίνι τρόπω να ερεθίση την ταραχήν του Έθνους, δια να πλουτίση εκ των αρπαγών, τους εβεβαίωνεν, ότι είναι τα πάντα έτοιμα»*.

Η μύηση στην Φιλική Εταιρεία

Στην Κωνσταντινούπολη, ο Παπαφλέσσας γνωρίστηκε με τον Παναγιώτη Αναγνωστόπουλο. Ο Παναγιώτης Αναγνωστόπουλος ανήκε στους αρχηγούς της Φιλικής Εταιρείας. Είχε και την έγκριση των άλλων να πλησιάσει τον «τρελοπαπά». Ο Παπαφλέσσας ήταν πανάξιος της φήμης που τον ακολουθούσε. Ο φλογερός πατριωτισμός του δεν κρυβόταν. Οι Φιλικοί τον ήθελαν αλλά και φοβόντουσαν μήπως με κάποια από τις συνηθισμένες αποκοτιές του τα τίναζε όλα στον αέρα. Στα 1818, αποφάσισαν να τον ψαρέψουν. Το δύσκολο έργο ανέλαβε ο Αναγνωστόπουλος.

Για μέρες, ο Παπαφλέσσας έκανε τον χαζό. Όταν ο Φιλικός κατάλαβε πως αντί να ψαρέψει τον παπά, τον ψάρευε εκείνος, ήταν πολύ αργά. Μόλις ο αρχιμανδρίτης πείστηκε ότι υπήρχε επαναστατική οργάνωση, έπιασε τον Φιλικό απ' τον λαιμό. Τον ανάγκασε να του τα πει όλα. Κι έπειτα, τον έβαλε να τον οδηγήσει στην Ανώτατη Αρχή. Έκπληκτοι οι Εμμανουήλ Ξάνθος και Αθανάσιος Τσακάλωφ τον είδαν μπροστά τους. Υπέκυψαν στις απαιτήσεις του. Εκεί έδωσε το όνομα Γρηγόριος Δικαίος από Κόρινθο, για να μην αναγνωριστεί από τους Τούρκους που τον είχαν στον κατάλογο των θανατοποινιτών και στις 21 Ιανουαρίου 1818 έλαβε την κωδική ονομασία «Αρμόδιος». Με το «έτσι θέλω», ο Παπαφλέσσας εγκαταστάθηκε στην Ανώτατη Αρχή της Φιλικής Εταιρείας, περίπου στη θέση του Νικόλαου Σκουφά που είχε πεθάνει τον Ιούλιο εκείνης της χρονιάς.

Επειδή ήταν επικίνδυνο να παραμείνει στην Πόλη, στάλθηκε απ' τους Φιλικούς στις παραδουνάβιες ηγεμονίες (Μολδαβία και Βλαχία), για να προπαρασκευάσει την Επανάσταση και στην συνέχεια, όταν ο Υψηλάντης αποφάσισε να ξεκινήσει ένοπλο αγώνα από τη Μολδοβλαχία, η Φιλική Εταιρία τον Ιανουάριο του 1821 έστειλε τον Παπαφλέσσα στην Πελοπόννησο για να ξεσηκώσει κι εκεί τον λαό.

Η οργάνωση της Επανάστασης στην Πελοπόννησο

Ο Παπαφλέσσας, αφού έγραψε του Κολοκοτρώνη να πάει στη Μάνη, εξασφάλισε για τον εαυτό του χαρτιά που τον βάφτιζαν «πατριαρχικό έξαρχο», πέρασε από το Αϊβαλί, φόρτωσε ένα καράβι μπαρούτι και όπλα, το έστειλε κι αυτό στη Μάνη και διέσχισε το Αιγαίο. Μέσα Δεκεμβρίου του 1820, βρισκόταν κι αυτός στη Μάνη. Βρήκε τους Τούρκους του Μοριά ενημερωμένους για την άφιξή του και πρόθυμους να τον διευκολύνουν στις μετακινήσεις του. Χωρίς να ξέρουν για ποιο λόγο ήρθε, οι πρόκριτοι κι ο επίσκοπος Παλαιών Πατρών Γερμανός τον δέχτηκαν εχθρικά (χαρακτηριστικά, το αποκαλούσε «*Άνθρωπο απατεώνα και εξωλέστατο*» που φρόντιζε «*να ερεθίση την ταραχήν του έθνους*»). Στις 6 Ιανουαρίου του 1821, έφτασε στη Μάνη κι ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης.

Ο «πατριαρχικός έξαρχος» ανέβηκε στην Αχαΐα και διαπίστωσε πως υπήρχαν σοβαρές κτηματικές διαφορές ανάμεσα στα μοναστήρια της Αγίας Λαύρας και των Ταξιαρχών. Οργανώθηκε σύσκεψη στη Βοστίτσα τον Ιανουάριο του 1821, όπου ο Παπαφλέσσας γνωστοποίησε ότι είχε οριστεί κήρυξη της Επανάστασης για τις 25 Μαρτίου 1821, ενώ προσπάθησε με φλογερά λόγια να πείσει τους συντηρητικούς, που δεν πίστευαν στην Επανάσταση. Αυτό δεν άρεσε σε πολλούς συντηρητικούς πρόκριτους και στρατιωτικούς και ειδικά στον Παλαιών Πατρών Γερμανό, που τον κατηγορήσε γι' αυτό. Αυτοί αποφάσισαν να τον περιορίσουν στη μονή του Μεγάλου Σπηλαίου. Αλλά ο φλογερός κληρικός δεν υποχώρησε. Έφυγε για τη Μάνη, αφού πρώτα έβαλε κάποιους Φιλικούς να οργανώσουν επεισόδια που θα εξέθεταν τους πρόκριτους στα μάτια των Τούρκων. Έτσι, θα τους είχε δεμένους.

Στις τάξεις των κοτζαμπάσηδων επικρατούσε εκνευρισμός. Κάποιοι πρότειναν να καταδώσουν τον «τρελόπαπα» στις τουρκικές αρχές. Κάποιοι άλλοι προτίμησαν να τον δολοφονήσουν, ώστε να είναι σίγουροι. Ούτε το ένα ήταν εύκολο ούτε το άλλο. Ο Παπαφλέσσας ποτέ δεν κυκλοφορούσε μόνος, ενώ τα στημένα επεισόδια είχαν κάνει τους Τούρκους ν' αγριέψουν.

Η Επανάσταση ξεκινά

Εν το μεταξύ, το πλοίο με τα πολεμοφόδια από το Αϊβαλί έφτασε στη Μάνη μέσα του Μάρτη. Με τέχνασμα, ο Παπαφλέσσας έπεισε τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη να το εκτελωνίσει. Χώρισε τα πολεμοφόδια κι ανέθεσε τη μεταφορά τους σε δυο ομάδες την πρώτη με αρχηγό τον Νικήτα Σταματελόπουλο (τον μετέπειτα Νικηταρά Τουρκοφάγο) και τη δεύτερη με τον Χρήστο Αναγνωσταρά. Ο διοικητής της Καλαμάτας Σουλεϊμάν αγάς Αρναούτογλου έμαθε πως κάποιοι ένοπλοι μετέφεραν κάποια φορτία. Τον καθυσύχασαν πως ήταν χωρικοί που κουβαλούσαν λάδι. Τα όπλα, τα είχαν, «επειδή ακούστηκε πως κυκλοφορούσαν ληστές». Ο αγάς πείσθηκε και ζήτησε από τον Πετρόμπεη να στείλει τον γιο του Ηλία, να ενισχύσει τη φρουρά της πόλης! Στις 17 Μαρτίου του 1821, όλα ήταν έτοιμα. Οι αγωνιστές μαζεύτηκαν στο ναό των Ταξιαρχών, στην Αρεόπολη της Μάνης, όπου έγινε δοξολογία κι ευλογήθηκαν τα λάβαρα του Αγώνα. Στις 20 Μαρτίου, ο Ηλίας Μαυρομιχάλης μπήκε με 150 άνδρες στην Καλαμάτα «να ενισχύσει τη φρουρά». Είπε στον Αρναούτογλου πως οι πληροφορίες μιλούσαν για πολλούς ληστές και καλά θα ήταν να έρθουν κι άλλοι για τη φρουρά. Ο διοικητής δέχτηκε.

Στις 22 Μαρτίου, ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης με τους Μούρτζινους και 2.000 άντρες έπιασε τους λόφους προς τη Σπάρτη. Ο Παπαφλέσσας με τον Αναγνωσταρά και τον Σταματελόπουλο έπιασαν την άλλη πλευρά. Ο Αρναούτογλου κάτι κατάλαβε, αλλά ήταν αργά να αντιδράσει. Στις 23 Μαρτίου, οι επαναστάτες μπήκαν στην πόλη. Οι Τούρκοι παραδόθηκαν. Την ίδια μέρα, έπεφτε κι η Βοστίτσα. Στις 26 Μαρτίου, παραδίδονταν οι Τούρκοι στα Καλάβρυτα. Η Επανάσταση είχε ξεκινήσει.

Ο Παπαφλέσσας δεν έμεινε αργός. Πότε ως επικεφαλής στρατιωτικών αποσπασμάτων, πότε στο πλάι του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, πότε με τον Δημήτριο Υψηλάντη, πολεμούσε παράτολμα όπου υπήρχε μάχη. Βρίσκεται παντού, εμπυχώνει, διεγείρει τις ψυχές, μαζεύει στρατό κι είναι ο ίδιος αρχηγός δικού του σώματος. Διακρίνεται για την ανδρεία του σε πολλές μάχες στην Πελοπόννησο και στην Αρκαδία, έχοντας ως ορμητήριο τη μονή της Ρεκίτσας κοντά στο Διρράχι. Κι από δω αρχίζει τη δράση του με φοβερή ταχύτητα.

Η πολιτική δράση του Παπαφλέσσα και η εκστρατεία του Ιμπραήμ

Ο Παπαφλέσσας όμως, εκτός από στρατιωτικός ήταν και πολιτικός. Πήρε μέρος στη συγκέντρωση των Καλτετζών και συμφώνησε να συσταθεί η Πελοποννησιακή Γερουσία. Ήταν πληρεξούσιος στην Α' Εθνική Συνέλευση της Επιδαύρου και στη Β' του Άστρους. Κατά την διάρκεια του εμφύλιου πόλεμου υποστήριξε αυτούς που καταδίωξαν τον Κολοκοτρώνη και τους άλλους πολεμιστές και διορίστηκε

υπουργός Εσωτερικών και Αστυνομίας από την κυβέρνηση Κουντουριώτη το 1823.

Όταν το 1825, ο αλβανικής καταγωγής Αιγύπτιος πολέμαρχος Ιμπραήμ καταλάμβανε ακάθεκτος την Πελοπόννησο (ως σύμμαχος των Τούρκων, με αντάλλαγμα την διοίκηση της Κρήτης, της Κύπρου και της Πελοποννήσου) κι απειλούσε με καταστροφή τον ελληνικό αγώνα, το περιβόητο Εκτελεστικό, με πρόεδρο το Γ. Κουντουριώτη και γραμματέα τον Μαυροκορδάτο, άρχισε να συζητά πως ο μόνος τρόπος για ν' αντιμετωπιστεί ο Ιμπραήμ ήταν να σχηματιστεί, με τα χρήματα του δεύτερου δανείου των δυο εκατομμυρίων λιρών, μισθωτός στρατός στην Αμερική που θα ερχόταν να πολεμήσει στην Ελλάδα! Λες και ο Ιμπραήμ θα περίμενε να φτιαχτεί πριν ο στρατός, να μεταφερθεί, με ιστιοφόρο τότε, από τα πέρατα του κόσμου στον τόπο μας κι έπειτα να μας πολεμήσει. Η εξωφρενική αυτή πρόταση βρίσκει, σωστά, τούτη δω την κριτική του Κόκκινου:

«Το πράγμα φανερώνει μέχρι ποίου σημείου δεν αντελαμβάνοντο την φοβερά πραγματικότητα οι αποκλείοντες την ληψιν σοβαρών στρατιωτικών μέτρων εντός αυτής της Πελοποννήσου δια της χρησιμοποίησεως των εις την φυλακην ή υπό καταδίωξιν Πελοποννησίων αρχηγών, διότι αυτοί ήσαν οι συζητούντες την μετάκλησιν ξένου στρατού, ανυπάρκτου ακόμη, προς αντιμετώπισιν του Ιμβραήμ».

Ο Παπαφλέσσας, ως υπουργός Εσωτερικών, πρότεινε να δοθεί αμνηστία, να απελευθερωθούν όλοι οι κρατούμενοι οι στρατιωτικοί ηγέτες που ήταν αντίθετοι με την κυβέρνηση Κουντουριώτη και ενωμένος ο λαός να αντιμετωπίσει τον εισβολέα. Οι καρέκλες, όμως, μετρούσαν περισσότερο από τον κίνδυνο. Η πρότασή του απορρίφθηκε. Μάνιασε. Ανέβηκε στο βήμα της Βουλής κι ανήγγειλε ότι θα μαζέψει 10.000 οπλοφόρους, θα αφήσει το Ναύπλιο και θα κατευθυνθεί προς την Τριπολιτσά και εν συνεχεία προς τη Μεσσηνία με σκοπό να αναμετρηθεί με τη στρατιά του Ιμπραήμ, η οποία ήταν εκπαιδευμένη από Γάλλους αξιωματικούς που είχαν πλούσια στρατιωτική εμπειρία από τους ναπολεόντειους πολέμους. Κι όπως χαρακτηριστικά δήλωσε, ή θα πεθάνει ή θα νικήσει. Αν όμως, τα κατάφερνε, υποσχέθηκε να γυρίσει με τον στρατό του και να απελευθερώσει ο ίδιος τους φυλακισμένους. Ο Παπαφλέσσας έδειξε όλο του το μεγαλείο κι εγκαταλείποντας τα αξιώματα, ανέλαβε ο ίδιος ν' ανακόψει την προέλαση του Ιμπραήμ, μεταβαίνοντας στο Μανιάκι, στις 16 Μαΐου 1825. Η πράξη του αυτή ήρθε σαν επιστέγασμα της όλης μεγάλης προσφοράς του στον Αγώνα. Πίσω απ' αυτή την πράξη του όμως, υπήρχε και πολιτικό κίνητρο. Ήλπιζε πως με μια ενδεχόμενη νίκη, θα αποκτούσε πολιτική δύναμη, τέτοια έτσι ώστε να ανατρέψει την κυβέρνηση Κουντουριώτη και να σχηματίσει μια κυβέρνηση Εθνικής Σωτηρίας.

Η μάχη στο Μανιάκι

Γλαφυρότατη είναι η αφήγηση αυτών που προηγήθηκαν κι αυτών που επακολούθησαν της ηρωικής μάχης, μέσα από τα απομνημονεύματα του Φωτάκου (πρώτου υπασπιστού του Κολοκοτρώνη):

Ο Παπαφλέσσας από τ' Ανάπλι τράβηξε για την Τριπολιτσά και μέσα στις τρεις μονάχα μέρες που έμεινε σ' αυτή σχημάτισε τον πυρήνα του εκστρατευτικού του σώματος. Στις εκκλήσεις που έκανε πρόστρεξαν καπεταναίοι κι αγωνιστές από την Αργολίδα, το Λεβίδι, τις Κερασιές κι από τον κάμπο της Τριπολιτσάς. Ήταν ίσαμε εφτακόσιοι.

από την Τριπολιτσά πήγε στο Λεοντάρι, όπου έσμιξαν μαζί του ο ανεπιός του Δημήτρης Φλέσσας, μ' εκατόν πενήντα παλικάρια, ο Αναστάσης Κουμουνδούρος, ο Παναγιώτης Μπούρας, ο Αδαμάκης Αποστολόπουλος κι ο Αναστάσης Κουλοχέρας με τους νταϊφάδες τους. Ύστερα από δύο μέρες έφτασε στους Λάκκους. Εκεί δυνάμωσαν το στράτευμά του ο Γιώργης Μπούτος από το Μελιγαλά κι ο Καρακίτσος από το Κατσαρό. Κίνησε για τη Φρουτζάλα. Σ' αυτή συναντήθηκε με τους άοπλους αγωνιστές του Νιόκαστρου και με τον Μανιάτη Μούρτζινο. Ο τελευταίος, αν και φίλος του, αρνήθηκε να τον βοηθήσει όπως μια ανεψιά του Παπαφλέσσα, η κόρη του Νικήτα, είχε παντρευτεί έναν από τους θανάσιμους τοπικούς εχθρούς του, τον Κωνσταντίνο Μαυρομιχάλη.

Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης βρισκόταν στο χωριό Κουφάρι της Μεσσηνίας, κατάκοιτος από ποδάγρα. Σαν έμαθε πως έρχεται με στράτευμα ο Παπαφλέσσας του έγραψε θερμό γράμμα, όπου σ' αυτό του έλεγε πως ο Ιμπραήμ «είναι άλλος Ναπολέων ή Πύρρος της Ηπείρου, και τέλος, ότι είναι ανάγκη να δυνηθεί κατά πρώτον να τον πολεμήσει, εί δε μή τετέλεσται, το έθνος χάνεται».

Μαθαίνει πως ή κυβέρνηση αποφάσισε ν' αμνηστέψει τους φυλακισμένους. Κάθεται λοιπόν, στις 14 του Μάη, και γράφει συστήνοντας να τους βγάλουν χωρίς το παραμικρό χασομέρι, και ξέχωρα τον Κολοκοτρώνη, που έπρεπε να του δοθεί αμέσως η αρχιστρατηγία.

από τη Φρουτζάλα τραβά στη Δραίνα, ίσαμε εφτά ώρες δρόμο. Εκεί παίρνει γράμμα από τον αδερφό του Νικήτα όπου σ' αυτό του έλεγε πως δεν έπρεπε, πριν συγκεντρώσει όσες πλιότερες δυνάμεις μπορούσε, να περάσει τα Κοντοβούνια, μα να κράταγε τις ορεινές θέσεις στα βουνά της Καλαμάτας για να 'χει έτσι πίσω του ανοιχτό δρόμο προς τη Μάνη. Ο Παπαφλέσσας του αποκρίνεται:

«Νικήτα,

Έλαβα την επιστολήν σου και εις απάντησιν σου λέγω ότι δεν είμαι σαν και σε και

σαν τον κουμπάρο σου τον Κεφάλα, όπου τρέχετε από ράχη σε ράχη στους Αηλιάδες.

Εγώ άπαξ ωρκίσθην να χύσω το αίμα μου εις την ανάγκην της πατρίδος, και αυτή είναι ή ώρα. Εύχομαι δε εις τον Θεόν πρώτη μπάλα του Ίμβραημ να με πάρει εις το κεφάλι, διότι σας γράφω να ταχύνετε τον ερχομόν σας και 'σεις μου γράφετε κουρουφέξαλα.

Νικήτα, πρώτη και τελευταία επιστολή μου είναι αυτή. Βάστα την να την διαβάζεις καμία φορά να με θυμάσαι και να κλαις.

Παπαφλέσσας»

Είναι φανερό, από το γράμμα αυτό, πως ο Παπαφλέσσας είχε συνείδηση πως τράβαγε στο χαμό του.

Ο στρατός του ανέβαινε τώρα σε 1500 άντρες. Δύναμη βέβαια ολότελα ασήμαντη για ν' αντιβγεί στ' ασκέρι του Ιμπραήμ. Μα να, παίρνει ευχάριστες ειδήσεις: από τον Δημήτρη Πλαπούτα από τον Αετό πως έρχεται να τον συντρέξει με 1600 νοματαίους από τους καπεταναίους της Αρκαδίας, από το χωριό Μάλι, εφτά ώρες δρόμο από τη Δραΐνα, πως βρίσκονταν εκεί με 2000 αγωνιστές από τον αδερφό του Νικήτα πως έφτασε στη Φρουτζάλα κι ερχόταν με 700 νοματαίους κι από τον Ηλία Κατσάκο από την Καλαμάτα πως είχε κάτω από τις προσταγές του 1000 πολεμιστές. Όλοι μαζί ίσαμε πέντε χιλιάδες. Όσο κι αν τους αριθμούς αυτούς τους λογαριάσουμε παραφουσκωμένους, στεκόταν σημαντική επικουρία, όπως τα στρατεύματα κι εμπειροπόλεμα ήταν και είχαν και άξιους αρχηγούς. Τι θα έπρεπε λοιπόν να κάνει ο Παπαφλέσσας; Ο,τι θα έκανε κι όποιος άλλος πολεμάρχης να καρτερέψει στα ορεινά τις δυνάμεις αυτές που ερχόταν σε βοήθειά του. Κι όμως έπραξε τ' αντίθετο. Μόλις έμαθε πως ξεκίνησε από το Ναβαρίνο ο Ιμπραήμ, ρωτά «τους εντοπίους ποίος τόπος, βουνόν ή χωρίον είναι ύψηλόν ώστε να βλέπει το Νεόκαστρον και όλοι του είπαν, ότι είναι Παιδεμένου και Μανιάκι».

Δίχως να χάσει στιγμή φεύγει στις 18 του Μάη από τη Δραΐνα και φτάνει, δύο ώρες πριν από το ηλιοβασίλεμα, στο Μανιάκι.

Η «Λεωνίδειος μάχη»

Τη στιγμή που ο Παπαφλέσσας ετοιμαζόταν να φύγει από τη Δραΐνα φτάνουν σε βοήθειά του ο Ηλίας Κέρμας με 120 Κοντοβουνίσσιους, ο Θανασούλας Καπετανάκης με 80, ο Π. Κεφάλας με 20, ο Πιέρος Βοϊδής κι ο Τσαλαφατίνος με 120 Μανιάτες, ο Στ. Καπετανάκης με 20, ο Λίβας, ο Μπιτσιάνης κι ο αδερφός του Γιώργης Δικαίος με 80. Έτσι όταν έφτασε στο Μανιάκι ο Παπαφλέσσας είχε μαζί του ίσαμε δύο χιλιάδες άντρες.

Την άλλη μέρα το πρωί έταξε καρπούλια στο βουνό Μαμλαβά, πάνω από το χωριό Βλαχόπουλο, απ' όπου βλέπανε όλο τον κάμπο και προς το Ναβαρίνο. Έπειτα κοίταξε με τους άλλους καπεταναίους τις θέσεις, λίγο πιο ψηλά από το χωριό Μανιάκι, όπου λογάριαζε να ταμπουρωθούν για ν' αντικρούσουν τον εχθρό. Κατά το δειλινό τα καρπούλια κάνανε σημεία πώς ο στρατός του Ιμπραήμ φάνηκε και τράβαγε για τα Χίλια Χωριά. Ο Παπαφλέσσας τότε πρόσταξε ν' ανάψουν όσες μπορούσαν πότερες φωτιές για να νομίσει ο εχθρός πώς δυνατό και πολυάριθμο ήταν το στρατόπεδό μας. Πραγματικά ο Ιμπραήμ σταμάτησε και πέρασε τη νύχτα στα Χίλια Χωριά.

Την άλλη μέρα το πρωί, 20 του Μάη, οι δικοί μας άρχισαν να φτιάχνουν τρία ταμπούρια. Το πρώτο, το πιο βορινό, θα το έπιανε ο Παπαφλέσσας, το δεύτερο ο ανεισιός του Δημήτρης Φλέσσας και το τρίτο, το πιο νότιο, ο Πιέρος Βοϊδής με τους Μανιάτες. Ο τόπος όπου έγιναν τα οχυρώματα τούτα ήσαν πλάγια, και όχι ράχες, ούτε κορυφή, «*δια να εμποδίσουν τον έχθρον νά μη συγκεντρούται εκ των όπισθεν*», και ήταν ακόμα πιο δυσκολο-υπεράσπιστα όπως ή απόσταση ανάμεσα στα ταμπούρια και στα μέρη που μπορούσε να προστατευτεί ο εχθρός στεκόταν μικρή κι έτσι οι δικοί μας «*δεν είχαν ουδέ τον άπαιτούμενον χρόνον νά γεμίζουν δις και τρις τα όπλα των*».

Κάνει συμβούλιο. Ο ανεισιός του Ηλίας Φλέσσας και ο φίλος του Παναγιώτης Κεφάλας, τον συμβουλεύουν να πιάσουν ψηλότερα στο βουνό απάνω, που έχουνε ήδη σταθεί οι περισσότεροι απ' τους άντρες του. Η πρόταση αυτή, που ήταν δείγμα φόβου κι όχι στρατηγικής τακτικής φέρνει την αντίδραση του Παπαφλέσσα:

«Εγώ δεν ήρθα εδώ για να μετρήσω τον στρατό του Ιμπραήμ απ' τα ψηλώματα. Πρέπει οπωσδήποτε να τον κρατήσω εδώ, στο Μανιάκι, διότι μόνο έτσι θα γλυτώσει ο Μοριάς. Καθίστε όλοι εδώ να πεθάνουμε σαν αρχαίοι Έλληνες».

Ήταν η πρώτη φορά που τους μίλησε για θάνατο. Η ελπίδα της πραγματικής στρατιωτικής νίκης, είχε σβήσει μέσα του...

Έπειτα από δυο ώρες που βγήκε ο ήλιος τ' ασκέρι του Ιμπραήμ έφτασε στο βουνό πάνω από το χωριό Σκάρμιγκα, μισή ώρα δρόμο από τα ταμπούρια μας. «*Αφού οι Έλληνες είδαν το πολυπληθές στράτευμα των Τούρκων, το οποίον έσκέπασεν όλον τον τόπον, όσον βλέπει το μάτι του ανθρώπου, ενταύθα άρχισαν νά μουρμουρίζουν και κάποιος είπεν ότι:*

-Έχετε άλογον καρβάτε ύστερον και φεύγετε !...»

Τ' ακούει ο Παπαφλέσσας κι αμέσως φωνάζει τον γραμματικό του Τισαμενό και

τον προστάζει να πάρει τ' άλογά του κι όλους τους ψυχογιούς του εξόν από τον Μιχάλη Σταϊκόπουλο και να πάει στην αντικρινή ράχη. Μα να, κάμποσοι στρατιώτες, λογαριάζοντας πώς ήταν χαμένοι αν έμεναν στα πόστα που κράταγαν, πέφτουν στο Κρυόρεμα κι αρχίζουν να λακάνε. Το σκάζει τότε, μ' όλους τους δικούς του, κι ο Σταυριανός Καπετανάκης. *«Τούτον δε βλέποντες και άλλοι φεύγοντα παρεκινήθησαν και αυτοί και εδόθησαν εις φυγήν δια του αυτού ρεύματος. Έφυγαν δε υπέρ τους χιλίους».*

Μόλις πρόλαβαν να ξεφύγουν και κινήθηκε ή καβαλαρία του Ιμπραήμ. Μπήκε, από τα δεξιά, στο ρέμα και προχώρησε πέρα από το ταμπούρι πού κράταγε ο Παπαφλέσσας. Από τ' αριστερά χωρίστηκε σε δύο κολόνες. Εκείνη πού τράβηξε πιο δυτικά είχε σκοπό να εμποδίσει τυχόν επικουρίες που θα 'φταναν. Οι δικοί μας βρίσκονταν πια κυκλωμένοι. Ο Παπαφλέσσας όμως *«νόμισε τούτο μεγάλο ευτύχημα, δια να συνέλθουν όλοι ομού οι Έλληνες και να πολεμούν καλλίτερα και αποφασιστικότερα, και να μη λιποτακτούν».*

Διατάζει να μετρήσουν πόσοι είχαν απομείνει και βρίσκονται λιγότεροι από χίλιοι. Καθώς ήταν συναγμένοι τούς βγάζει φλογερό λόγο θυμίζοντάς τους τις νίκες στο Βαλτέτσι, στο Λεβίδι, στη Γράνα, στα Βέρβεννα και την καταστροφή της στρατιάς του Δράμαλη.

«Όπου να 'ναι φτάνουν, δεκαπέντε χιλιάδες πατριώτες σε βοήθειά μας ο Πλαπούτας κι όλοι οι Αρκαδινοί, ο αδερφός μου Νικήτας, ο Κατσάκος κι άλλοι Μανιάτες. Σε μια ώρα θάναι εδώ. Θα τριγυρίσουν τ' ασκέρι του Ιμπραήμ και θα το χτυπάνε από τις πλάτες. Αδέρφια! ή πατρίδα καρτεράει από μας να δοξαστεί ξανά από τη νίκη μας!».

Μα πριν καλά-καλά τελειώσει την ομιλία του, μερικοί από τούς καπεταναίους *«ιδόντες τον προφανή κίνδυνον»* παρακινούσαν τον ανεψιό του Δημήτρη να του πει να κάνουνε γιουρούσι και διασπώντας τις γραμμές της εχθρικής καβαλαρίας να γλιτώσουν όσοι τούς ευνοήσει ή τύχη. *«Κανείς»*, όμως, *«δεν ετόλμα να του εκστόμιση τοιούτον τι κατά πρόσωπον».*

Τον σιμώνουν τέλος ο Κεφάλας κι ο παπα-Γιώργης, γνωστοί και οι δύο για την παλικαριά τους, και του λένε, από μέρος όλων των καπεταναίων, πως αυτή στεκόταν ή τελευταία τους ευκαιρία να σωθούν. Τότε ο Παπαφλέσσας αποκρίνεται στον Κεφάλα:

- Έχασα τις ελπίδες που στήριζα πάνω σου. Και μαζί μ' αυτές και την υπόληψη που είχα για σένα.

Έπειτα γυρνά, πιάνει τον παπα-Γιώργη από τα γένια και τραβώντας τα του λέει:

- Μου τα ντρόπιασες, παπα-Γιώργη!

Σταματά μια στιγμή και ύστερα του ξαναλέγει:

- Που να πάμε να φύγουμε; Έχουμε τακτικό στράτευμα όπου, όταν θα βγει από τα ταμπούρια, θ' αποτραβηχτεί με τάξη πολεμώντας; Δεν ξέρεις τάχα πως οι άτακτοι άμα βγουν από τα ταμπούρια σκορπίζουν κι ο καθένας παίρνει δικό του δρόμο; Τότε πέντε καβαλαραίοι του Ιμπραήμ θα μας σφάξουν όλους. Και θ' ακολουθήσει μεγάλο κακό για το έθνος όπως θα ψυχωθούν οι εχθροί και θα δειλιάσουν οι δικοί μας. Τι φοβάσαι, Παπαγιώργη; Εσύ ξέρεις τα γράμματα που έγραψα και πήρα. Σε ρωτώ, έχεις αμφιβολίες πως μέσα σε δύο ώρες πέντε χιλιάδες δικοί μας δε θα χτυπάνε απέξω τον Ιμπραήμ; Ακόμα κι άλλοι να μην έρθουν ο Πλαπούτας δε θα λείψει. Είμαι βέβαιος πως θα νικήσουμε. Αν όμως, ο μη γένοιτο, νικηθούμε, θ' αδυνατίσουμε τη δύναμη του εχθρού και ή ιστορία θα ονομάσει τούτον τον πόλεμο Λεωνίδειον μάχην, παπα-Γιώργη!

Ίσως ή τελευταία αυτή φράση να κρύβει όλο το μυστικό της υποσυνείδητης παρόρμησής του ν' αντιμετωπίσει, κάτω από τόσο απελπιστικές συνθήκες, τον εχθρό. Έταξε στον εαυτό του να νικήσει ή να πεθάνει. Η Ρούμελη είχε το «νέο Λεωνίδα της», τον Αθανάσιο Διάκο, που κάτω από παρόμοιες συνθήκες δεν πιασώδησε στην Αλαμάννα. Τώρα, στο πρόσωπο τούτον Παπαφλέσσα, θ' αποχτούσε στο Μανιάκι κι ο Μοριάς τον Λεωνίδα του.

Όταν έπαψε να μιλάει ο Παπαφλέσσας, ο Μανιάτης Βοϊδής είπνε τα αξιομνημόνευτα τούτα λόγια: «Πάμε στα ταμπούρια μας κι όποιος θα μείνει γιαμά, ας ακούει των γυναικών τα μοιρολόγια!...»

Και τράβηξαν στα ταμπούρια τους ξέροντας πως το μόνο που τους απόμνε ήταν να θυσιαστούν. Μόλις πρόλαβαν να φτάσουν σ' αυτά κι ο Ιμπραήμ ξαπολά την επίθεσή του. Τα τάγματα τούτον τακτικού στρατού του προχωρούσαν χωρίς να λογαριάζουν το θάνατο που σκόρπιζαν τα καριοφίλια των Ελλήνων. Ο Παπαφλέσσας, καθώς είπαμε, κράταγε το βορινό ταμπούρι «το μάλλον αδύνατον και επικίνδυνον». Φορώντας την περικεφαλαία του στεκόταν όρθιος πάνω σε μια πέτρα πιο ψηλή από τις άλλες, που «είχε προσέτι και μίαν μικράν αχράδα (γκορτζούλα), από εκεί διεύθυνε τον αγώνα, δίνοντας με το παράδειγμά του θάρρος στους δικούς μας. Δίπλα του στεκόταν ο νεαρός Γάλλος εθελοντής που, είχε κατέβει πριν από λίγο καιρό στην Ελλάδα μαζί με τον στρατηγό Ρος. Καμία βέβαια ευγνωμοσύνη δεν τρέφει ή πατρίδα μας για το στρατηγό Ρος. Αντίθετα όμως με σεβασμό μνημονεύει τον ανώνυμο νεαρό Γάλλο, που πολεμώντας

παλικαρίσια βρήκε το θάνατο κείνη τη μέρα δίπλα στον Παπαφλέσσα.

Το μεσημέρι κάλεσαν οι σάλπιγγες του εχθρού τον αιγυπτιακό στρατό να πάψει την επίθεσή του και ν' αποσυρθεί για να κολατσίσει. Όσο που «οι νεροκουβαλητάδες επήγαινον και ηρχοντο δίδοντες νερόν εις τους διψώντας στρατιώτας», οι καπεταναίοι μας τρέξαν να βρουν τον Παπαφλέσσα.

- Καλό είναι, να φύγουμε τώρα που οι Τούρκοι ξαποσταίνουν και τρώνε ψωμί. Να τραβήξουμε κατά την Αγιά, γιατί, καθώς θαχουμε βοηθό το βουνό, οι καβαλαραίοι τους λίγους θα σκοτώσουνε. Το πολύ θα φάνε πενήντα ως εκατό από μας, μα οι άλλοι θα σωθούνε και θα σώσουμε κι εσένα για να φανείς, σ' άλλη περίπτωση, χρήσιμος στην πατρίδα.

Ο Παπαφλέσσας τους αποκρίθηκε:

- Εγώ σας είπα και πρώτα και τώρα σας το λέγω τη φευγάλα να μην τη βάζετε διόλου στο νου σας, γιατί εμείς χανόμαστε άδικα αν πέσουμε πάνω στη φωτιά του εχθρού. Όχι, δε θα παραδώσω τους Έλληνες μόνος μου στ' αδιάκοπο ντουφέκι του τακτικού! Έπειτα εμείς καρτεράμε τη βοήθεια πού, καθώς γνωρίζετε, θα φτάσει ώρα την ώρα. Παγαίνετε τώρα στα πόστα σας!

Γύρισαν στα ταμπούρια τους και σε λίγο εξαπολύθηκε το γενικό γιουρούσι του εχθρού. Δυο φορές έφτασαν ίσαμε τις θέσεις που κράταγαν οι Έλληνες, μ' αναγκάστηκαν ναπισωδρομήσουν. Κι ενώ ετοιμάζονταν να ξεχυθούν σε τρίτο γιουρούσι, ακούστηκε βορινά μια μπαταρία. Ήταν ο Πλαπούτας που έφτανε με χίλια πεντακόσια παλικάρια. Ο Ιμπραήμ τότε, γυρεύοντας να προλάβει τη βοήθεια που ερχόταν, ρίχνει όλες του τις δυνάμεις πάνω στους δικούς μας. Οι εχθροί πάτησαν πρώτο το ταμπούρι του Παπαφλέσσα. Ο ανεπιός του Δημήτρης παρατάει το πόστο του και τρέχει να βοηθήσει το θείο του. Τον βλέπει ο Παπαφλέσσας και τον προστάζει να γυρίσει πίσω και να υπερασπιστεί τη δική του θέση. Μα όταν έφτασε σ' αυτή βρήκε να την έχουν πατήσει οι εχθροί. «Εκεί κτυπών και κτυπούμενος υπό πολλών Τούρκων εχάθη και αυτός και οι στρατιώται του».

Στο ταμπούρι του Παπαφλέσσα ανακατώθηκαν Τούρκοι κι Έλληνες και γίνηκαν όλοι ένα. Όπως οι εχθροί φόραγαν κόκκινες στολές, «ο τόπος όλος εκοκκίνισεν από αυτές κι από τα αίματα». Ο σημαιοφόρος του Παπαφλέσσα, ο Δημήτρης από τη Χίο, για να μην πέσει η σημαία στα χέρια του εχθρού την σκίζει, τη χώνει στο στήθος του, σπάζει και το σταυρό του κονταριού και τον βάζει στο σελάχι του, και με το σπαθί στο χέρι σαν αστραπή χιμά πάνω στο τούρκικο ασκέρι και φεύγει. «Ή παλικαριά του είναι αμίμητος», γράφει ο Φωτάκος.

Τελευταίο έπεσε το ταμπούρι του Πιέρου Βοΐδη, που κράταγαν οι Μανιάτες, καθώς ήταν το πιο δυνατό απ' όλα. Όσοι από τους δικούς μας απόμεναν ακόμα ζωντανοί ρίχνονται μέσα στο ρέμα και κάνουνε να φύγουν κατά την Ανδρούσα. Τίποτ' άλλο δεν ακουγόταν πια *«από τα λιανίσματα των σπαθιών και των γιαταγανιών»*.

Στην έξοδο της ρεματιάς ένα τάγμα του εχθρού καρτέραγε τους εκατόν πενήντα δικούς μας που ήταν ακόμα ζωντανοί. Δεν τους απόμενε παρά ν' ανοίξουν δρόμο με το σπαθί στο χέρι. Το κατόρθωσαν μα οι πιότεροι απόμειναν για πάντα εκεί. Σιγά σιγά σκόρπαγε ο καπνός της μάχης. Οι νικητές τότε βάλθηκαν να σκυλεύουν τους σκοτωμένους. Ύστερα άρχισαν να κόβουν τ' αυτιά τους, να τα πάνε στον Ιμπραήμ να πάρουνε μπαξίσι. Τότε τσακώθηκαν *«μεταξύ των ποίος από αυτούς να έχει περισσότερα»*.

Το φιλί του Ιμπραήμ

Κατέβηκε τέλος κι ο Ιμπραήμ στο ταμπούρι του Παπαφλέσσα. Αφού έκανε ντουάδες στον Αλλάχ για τη νίκη, πρόσταξε το στρατό του να ρίξει τρεις νικητήριες μπαταριές. Μετά παράγγειλε να του φέρουν το κουφάρι του Παπαφλέσσα. Βρήκαν το ακέφαλο κορμί του. Δίπλα του κείτονταν νεκρός ο νεαρός Γάλλος κι ολόγυρα πλήθος τα κουφάρια των εχθρών. Λίγο πιο πέρα πέτυχαν και το κεφάλι τούτον ήρωα. Το έφεραν στον Ιμπραήμ τους είπε να χώσουν στη γη ένα ψηλό παλούκι και να στήσουν όρθιο τον σκοτωμένο δένοντάς τον πάνω σ' αυτό. Ύστερα στερέωσαν στο κορμί και το κεφάλι, αφού πριν πλύνανε τα αίματα από τα γένια του. Τότε *«ο νεκρός εφάινετο ως να ήτο ζωντανός»*

Ο Ιμπραήμ, αφού *«ακίνητος κι άφωνος τον παρετήρησεν ολίγον»*, θαυμάζοντας το επιβλητικό του παράστημα, γυρνά και λέει αυθόρμητα στους αξιωματικούς του:

«Πραγματικά, στάθηκε ένας ικανός και γενναίος άνθρωπος. Και καλύτερο θα ήταν, κι ας παθαίναμε άλλη τόση ζημιά, να τον πιάναμε ζωντανό, γιατί πολύ θα μας χρησίμευε». Και συνέχισε *«Εάν η Ελλάδα είχε κι άλλους σαν τον Παπαφλέσσαν δεν θα μπορούσα ν' αναλάβω αυτήν την εκστρατεία»*.

Έπειτα, σύμφωνα με λαϊκές αφηγήσεις, έμεινε πολλή ώρα να κοιτά τον νεκρό Παπαφλέσσα του και κάποια στιγμή, σηκώθηκε στις μύτες των ποδιών του και τον φίλησε στο μέτωπο, αναγνωρίζοντας έτσι εμπράκτως την γενναιότητα του Παπαφλέσσα και θέλοντας έτσι να τιμήσει τον άξιο αντίπαλό του.

Η Λεωνίδειος μάχη είχε τελειώσει. Το Μανιάκι πήρε τη θέση του, στις σελίδες της Ιστορίας μας, δίπλα στις Θερμοπύλες και στην Αλαμάννα.

Τώρα, ανατολικά από το χωριό Μανιάκι, στο ξωκλήσι «Αγιά Ανάσταση», βρίσκονται τα κόκαλα εκείνων που πέσανε σε τούτη τη μάχη, θυμίζοντας, σ' εμάς

τους μεταγεγέστερους, πως ή λευτεριά μας, καθώς λέει στον εθνικό μας ύμνο ο Σολωμός, είναι «απ' τα κόκαλα βγαλμένη των Ελλήνων τα Ιερά»...

Με τον ηρωικό του θάνατο, επισφράγισε την ανεκτίμητη προσφορά του στην πατρίδα ο αγνός πατριώτης, ο ενθουσιώδης αγωνιστής, ο Παπαφλέσσας.

Εν τω μεταξύ η ελληνική κυβέρνηση, ύστερα από λαϊκή απαίτηση, είχε χορηγήσει γενική αμνηστία στους Πελοποννήσιους «αντάρτες» (17 Μαΐου 1825), οι οποίοι ωστόσο δεν πρόλαβαν να βοηθήσουν στο Μανιάκι. Εβδομάδες μετά τη μάχη στο Μανιάκι κυκλοφόρησε στο Παρίσι λιθογραφία με φανταστική σύνθεση που απεικονίζει την κορύφωση της σύγκρουσης, στην οποία αναγράφεται η φράση: «*Η εν Μανιακίω της Πυλίας μάχη, καθ' ην ο Γρηγόριος Παπαφλέσσας, ηρωικώς μαχόμενος, έπεσε ως νέος Λεωνίδας*».

Μια αυθεντική μαρτυρία

Ένα κείμενο του πολεμιστή του Μανιακίου Μ. Σταυριανόπουλου που επέζησε αν και τραυματισμένος σοβαρά (τον νόμισαν για νεκρό, γιατί ήταν σκεπασμένος με τα πτώματα των συμπολεμιστών του) και έζησε έως το 1896 χάθηκε δυστυχώς. Σε αναφορές που έγιναν αργότερα από οπλαρχηγούς, πολλοί ισχυρίζονταν ότι έλαβαν μέρος και ότι σώθηκαν από θαύμα αλλά οι ισχυρισμοί τους είναι αμφισβητήσιμοι. Οι ισχυρισμοί φέρεται να έγιναν μόνο και μόνο, γιατί η συμμετοχή σε αυτή την μάχη ήταν τίτλοι τιμής και δόξας για όσους κονταροκτυπήθηκαν με τις ορδές του Ιμπραήμ.

Από το Μανιάκι είναι ιστορικά βέβαιο ότι σώθηκαν κάποιοι που έφυγαν λίγο πριν αρχίσει η μάχη και μάλιστα αρκετοί οπλαρχηγοί. Για να μετριάσουν τις εντυπώσεις που δημιούργησε η λιποταξία τους, αργότερα διέδιδαν ότι έλαβαν μέρος, και έδιναν φανταστικές περιγραφές. Στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, υπάρχει μία αναφορά αγωνιστή από την Κυπαρισσία που υπογράφει με το ψευδώνυμο Κυπαρίσσιος την οποία υποβάλλει στον Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια και με την οποία ζητούσε υλική βοήθεια για να ζήσει την οικογένεια του, η οποία ήταν σε άθλια οικονομική κατάσταση. Η αναφορά είναι ολιγόλογη αλλά πολύ περιγραφική και είχε συνταχθεί από κάποιον που γνώριζε ανάγνωση και γραφή. Θεωρείται έγκυρη γιατί γράφτηκε βάσει αφηγήσεως του ακρωτηριασμένου αγωνιστή που χωρίς πόδια έφθασε στο Πόρο για να την επιδώσει.

Η αναφορά έχει ως εξής:

«*Εξοχώτατε Κυβερνήτα της Ελλάδος*

Ίδετε την αθλιότητα εις την οποία κατήντησα διά την πατρίδα. Αφού επολέμησα εις διάφορα μέρη της Πελοποννήσου με τα στρατεύματα τα Αρκάδια έτη πέντε, τέλος ευρέθην και εις την μάχην την γενομένην ανά μέσον Σαπρίκης και Μανιάκης ομόρων χωρίων Αρκαδίας και Νεοκάστρου, έν ή έπεσεν ο αοίδημος Γρηγόριος Δικαίος ο Φλέσσας. Έν ώ Κυβερνήτα είμεθα τρείς χιλιάδες τον αριθμόν εις την θέσιν εκείνην, Έλληνες οι περισσότεροι, ιδόντες το σμήνος των πολεμίων έφυγον, εμείναμεν επτακόσιοι περίπου στρατιώται, διήρκεσε δε η μάχη ώρας δέκα.

Έκ των επτακοσίων δε, μόλις εύρον οι πολέμιοι εξήκοντα ζωντανούς μέν, αλλά πληγωμένους απήγον εις το Νεόκαστρον, ένθα όσους έκ των εξήκοντα εγνώρισαν ότι ήσαν εκ των εν Ναυαρίνοις ηττηθέντων, τούτους ακρωτηρίασαν κατά διάφορα μέλη.

Ηκρωτηρίασαν δε και εμέ κατά τους πόδας και τρόπω άσπλαχνο, ως ο μάγειρος όταν κόπτη το κρέας αλύπως όταν θέλη να κάμη λεπτόν ψητόν. Και έκτοτε άχρι του εμπρησμού του εχθρικού στόλου περιφερόμην εις Νεόκαστρον ένθα κακείτε ελεεινώς.

Αφανισθέντος δε του στόλου έγινε σύγχυσις, έλαβα καιρόν και έφυγα με αυτά τα ποδάρια. Διασωθείς δε εύρον τρία μου τέκνα αιχμαλωτισμένα, και τα άλλα εις αθλίαν κατάστασιν, ώστε οι άθλιοι παρ' αθλιωτάτου προσδοκώσι κηδεμονίαν. Εις τοιαύτην λοιπόν κατάστασιν ευρισκόμενος προτρέχω προς Σε, τον κοινόν πατέρα, όστις ενεμπιστεύθης την ολικήν παρακαταθήκην του Έθνους, να δείξης προς την ταλαίπωρον οικογενειά μου την πατρική σου κηδεμονία, ήτις παρ' αξίαν στερουμένη του επιούσιου άρτου επαιτεί.

Υποσημειούμαι δε με σέβας τα όφειλόμενον

Τη 5 Μαρτίου 1828 Ο Ευπειθής και τεθλιμμένος πολίτης

Εν Πόρω Γιώργης Αρκαδινός

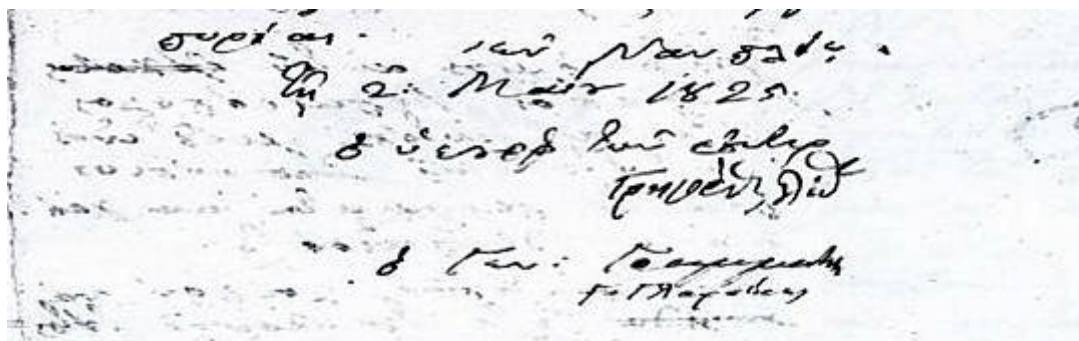
(Γ.Α.Κ. Γεν.Γραμμ. φακ. 25)»

Μοιρολόι για το Μανιάκι

Κει στο Μανιάκι κείτονται όλοι οι Καπεταναίοι.
Ο Παπαφλέσσας, ο Κορμάς και ο Μαυρομιχάλης.
Μπιτσάνης από την Πολιανή, μαζί με τον Κεφάλαι.
Στρώμα έχουνε την μαύρη Γη, προσκέφαλο μια πέτρα,

και από πάνω σκέπασμα του φεγγαριού την λάμψη.

Η τελευταία υπογραφή του Παπαφλέσσα

Πηγές

livepedia.gr | el.wikipedia.org | messinia-guide.gr | flessas.eu | tovima.gr | pathfinder.gr/clubs/files/61405 | maniaki.blogdrive.com | roides.wordpress.com | athriskos.gr